

Koltay Tibor: A referálás elmélete és gyakorlata. Könyvtári Intézet, Budapest, 2003, Továbbképzés felsőfokon,

Az emberi kultúra egyik alapproblémája az emberiség közös kincsének, az évezredek során felhalmozódott, óriási mennyiségű, és egyre fokozódó ütemben növekedő ismeretanyagának a feldolgozása, rendszerezése és hozzáférhetővé tétele. Tudósok, köztük filozófusok, nyelvészek, és természetesen könyvtárosok generációi keresték és keresik ma is az információ szervezésének optimális lehetőségeit. Koltay Tibor monográfiájának központi témája, a referálás elmélete és gyakorlata, ennek a kérdéskörnek az egyik legérdekesebb fejezetét járja körül tömören és mégis közérthetően, tudományos igénnyel, nagy szakirodalmi háttérre támaszkodva. A téma elméleti feldolgozása mellett hangsúlyt kapnak a gyakorlat, a referálás módszertanának kérdései is, így a mű tulajdonképpen a referálási tevékenység kézikönyvének is tekinthető.

1. A könyv kiindulópontja természetesen a referálás fogalmának a meghatározása. Egy közleményről (a szerző vagy mások által) készített *referátumok* „emberi olvasásra készülnek” (4), céljuk a közlemények lényegének meghatározása röviden, közérthetően, a szövegszerűség minden kritériumát megvalósítva (9). A referátumoktól elvárt legfontosabb kritériumok:

- „a referátumnak az elsődleges dokumentum elolvasása nélkül is érthetőnek kell lennie” [11];
- „a referátumban nem szerepelhet semmi sem, ami nem fordult elő az elsődleges szövegben” [11];
- a referátum legyen minél objektívabb (lehetőleg ne tartalmazzon kritikai észrevételeket [11], ne tartalmazzon „érzelmi-expresszív stíluselemeket” [12] stb.).

A *referálás* a referátumok készítésére szolgáló eljárás, amely „a felesleges részletek törlése értelmében használt absztrahálás esete” (7). Olyan „átalakító folyamat vagy eljárás”, amely „az eredeti dokumentumszöveg reprezentációját létrehozza” (7). „A referálás legfőbb kérdése a lényeges és lényegtelen közötti különbség meglátása úgy, hogy a lényeges (vagy fontos) információt új szövegbe szervezzük, a lényegtelen elhagyjuk” (7).

A referálás „rokonságot mutat egy sor olyan tevékenységgel, amelyek valamely (verbális vagy nem verbális) szöveg tartalmát tükrözik, vagyis információt sűrítenek (tömörítenek).” (23) Néhány példa (23):

- „hétköznapi információsűrités” egy film tartalmának elmesélése;
- információsűritést végeznek az újságírók (pl. egy hír közlésekor), a kutatók (pl. egy terület főbb eredményeinek áttekintésekor, összegzésekor) és a diákok is (pl. jegyzeteléskor vagy idegen nyelv tanuláskor, ha tömörítvényt kell készíteniük) és természetesen
- információsűritést végeznek a könyvtárosok is (pl. a dokumentumok tartalmi feltárásakor és különösen referáláskor – kérdés azonban, hogy a könyvtárosok hány százaléka végez referáló tevékenységet a gyakorlatban).

Ezzel kapcsolatban nagyon fontos kérdés a referáló személye, pontosabban szakmai tudása, kompetenciája. Evidencia, hogy „a referáláshoz feltétlenül szükségesek a korszerű szakismeretek, valamint az adott szakterület terminológiájának ismerete” és természetesen alapvető az is, hogy „a referáló szakmai ismeretei széles körűek, átfogóak” legyenek (26). A könyvtárosok tartalmi feltáró tevékenységének mint „professzionális információsűritésnek” a szembeállítás a kutatók „fél-professzionális információsűritési” tevékenységével azonban inkább a könyvtártudomány, a könyvtári szakma identitáskeresésének tűnik, és tudományos referátumok esetén erősen vitatható, mind elméletileg, mind pedig (és különösen) gyakorlatilag. Talán újra elő kellene venni a régi idők „tudós könyvtárosának” koncepcióját, akik természetes módon oldanak fel a szak(mai) tudás és a referálással mint könyvtári tevékenységgel szembeni elvárások ellentmondását – erre maga a kézikönyv szerzője kiváló példa.

A fentiek alapján természetes, hogy „a referátumokat információs célokra hozzuk létre” (12). Szokás indikatív és informatív referátumokról beszélni (20) az alapján, hogy mit várunk el a referátumtól. Három alapvető funkciót érdemes elkülönítenünk; a referátumok alapvetően arra szolgálnak, hogy

- egy közleményről pusztán a referátum elolvasása alapján el tudjuk dönteni, hogy érdemes-e megszereznünk és elolvasnunk. Ez a referátum „minimális célja” (12), az *indikatív* referátumok *jeladó funkciója* (18). Az ilyen referátumok tényközlés helyett általában hivatkoznak az elsődleges dokumentumra (21).
- a közleményeket referátumaik alapján könnyen, gyorsan vissza tudjuk keresni például egy referátum-adatbázisból vagy referáló folyóiratból. (Az, hogy az információkeresés így pontosabb lesz [4], könnyen belátható, sőt „a hagyományos vagy gépi információkeresés csak a referátumok felhasználásával igazán eredményes” [19]; az azonban, hogy a keresés így teljesebb is lesz [4], indoklás nélkül már nehezen fogadható el.) Ez az *informatív* referátumok *visszakeresési funkciója* (19).
- a közleményben levő legfontosabb megállapításokat, információkat már a referátumból megtudhassuk – sok esetben „a referátumoktól azt várják el, hogy felhasználásukkal ne is kelljen az eredetit elolvasni” (12). Ez az *informatív* referátumok úgynevezett *helyettesítési funkciója* (19). Ezzel kapcsolatban fontos megjegyeznünk, hogy a szerzői jog megsértésétől referátumok esetén nem kell tartanunk (19–20).

A referátum tehát az információszerzés alapproblémáját az eredeti szövegek lényegének kiemelésével kívánja megoldani, erre utal angol megfelelője, az *abstract* szó is. Hogy mennyire alapvető kérdésről van szó, mennyi próbálkozás született már a szövegek lényegének módszeres kiemelésére, az absztrahálás formalizálására, világosan kiderül abból, hogy „a referátum számos rokon műfajjal érintkezik” (15). Ezek a műfajok lényegében hasonló célokat tűznek ki, és hasonló elven kívánják ezeket megvalósítani – a megvalósítás módja, technikája azonban kisebb-nagyobb mértékben eltér a referátumokétól. A felsorolt műfajok közül talán a legalapvetőbb a *kivonat* (a szerző két helyen is tárgyalja a könyvben, 15 és 17); ez „az elsődleges szövegből vett részek (főként mondatok) szó szerinti, átalakítás nélküli kiemelését” jelenti „az elsődleges szöveggel azonos nyelven” (17).

A műfajok rokonságára utal egyébként az is, hogy „az *abstract* szóval jelölik azt az előzetes szöveget is, amelyet később teljes szöveggé alakítanak, dolgoznak ki. Ez, a magyarul *előadás-kivonat* néven nevezett szövegtípus egy még kifejtendő szöveg (szóbeli előadás és annak írott, szerkesztett változata) előzetes vázlata” (17). Érdekes a referátumokkal való összevetés: bár a referátumok feltételeznek egy már meglévő (elsődleges) szöveget, jelen recenzió szerzői a gyakorlatból tudják, hogy egy konferencia előadás-kivonatából könnyen válhat autoreferátum, azaz a szerzők által saját cikkükhöz készített referátum. És ha már a kapcsolódási pontoknál tartunk: a „rokon műfajok” fogalma véleményünk szerint arra is utal, hogy Koltay Tibor kézikönyve nemcsak a szűkebb értelemben vett referáláshoz, hanem például egy kivonat, egy (leginkább rövid terjedelmű referátumnak tekinthető) *annotáció* vagy egy (kritikai elemeket is tartalmazó) *recenzió* megírásához is adhat értékes ötleteket és módszertani segítséget.

A lényeg kiemelésének nehézségeire utal az, hogy bár sok kísérlet történt a referátumok számítógéppel történő előállítására, lényegében egyik próbálkozás sem volt sikeres: a gépi referálás „mind a mai napig legyőzhetetlen akadályokba ütközik” (14). A próbálkozások azonban önmagukban is érdekesek, és fontos eredményekhez vezethetnek más területeken, így például a számítógépes nyelvészet területén. A gépi referálásnak két fő iskolája van: az egyik iskola „szakterülettől független módszerekkel mondatok kivonatolását tűzte ki célul”. A kivonatolás történhet (matematikai) statisztikai módszerekkel, például alapulhat a kulcsszavak gyakoriságának meghatározásán és a szavaknak a szövegben elfoglalt helyén. A gépi referálás másik iskolája „szakterülettől függő rendszerekben próbálja szimulálni mesterséges intelligencia segítségével az emberi szövegértést (megértést)” (14). (Itt a szerző valószínűleg a szakértői rendszerekre utal.) Ebben az iskolában „a referálási folyamat magját a szövegértésben látják” nem utolsósorban a kognitív tudomány színrelépése miatt (14).

2. Az elméleti kérdések tárgyalása mellett a könyv szerzője a referálás folyamatának gyakorlati kérdéseit is vizsgálja. Itt messze a legértékesebbek azok a megállapítások, amelyek mindenféle sallang nélkül, érezhetően a szerző saját gyakorlati tapasztalataiból (is) kiindulva adnak tanácsokat a referálási tevékenység hatékony végrehajtásához. Például:

1. A referálási tevékenység „első lépése, hogy a referáló elolvassa az elsődleges szöveget” és „megértse annak főbb tartalmát” (31). „A kijelölést és az aláhúzást gyakran már az első olvasás során el lehet kezdeni” (42).
2. „Az első olvasást újabb olvasás, majd jegyzetelés és aláhúzás követi” (31). Esetenként az aláhúzás nyilakkal, számozással egészül ki az olyan tartalmi elemek esetén „amelyek az elsődleges szövegben több helyen, szétszórva találhatók, viszont a referátumban célszerű volna egy helyre kerülniük” (41).
3. „A jegyzetek (aláhúzás) alapján készül a referátum vázlatos formája, amelyet a referáló összevet az eredetivel” (31). „A valóban tömör, ismétlésektől mentes szöveg létrehozásához esetleg több fogalmazványra is szükség lehet” (42).

Lényegében a fenti lépések jelennek meg a könyv harmadik részében grafikus formában is ábrázolva, a „referálás alapmodelljében” (57).

A fenti lépések hatékony végrehajtásához további fogódzókat is kapunk. Az első lépéssel kapcsolatban „kiemelt szerepet kap az olvasás, amelynek hatékonnyá tétele érdekében a referáló speciális olvasási technikákat alkalmaz” (32). Ilyen például a *válogató (jellegű) olvasás*, amelynek során „az ismert tényeket ismert módon tárgyaló szövegrészeket nem olvassuk el, hanem csak áttekintjük. [...] A kiválogatott, az átolvasásra érdemesnek minősülő szövegrészeket nem memorizáljuk, hanem kijegyzeteljük, aláhúzzuk” (32–33). A harmadik lépéssel kapcsolatban felmerül annak a kérdése, hogy „kövessék-e a referátumok az elsődleges dokumentumban megtalálható kifejtés sorrendjét” (37). A szerző szerint célszerű „ragaszkodnunk az elsődleges dokumentumban talált sorrendhez mindaddig, amíg az logikus, és nem tartalmaz ismétléseket. Amikor azonban logikátlan formával és/vagy ismétlésekkel találkozunk, el kell térnünk az elsődleges dokumentumban talált sorrendtől” (38). Mindezeket (az itt helyhiány miatt nem érintett, további részletekkel együtt) a szerző egy konkrét, kidolgozott példán keresztül szemlélteti (46–55).

3. „A referálás elmélete és gyakorlata” igényes, bizonyos értelemben teljességre törekvő összegzése egy olyan kérdéskörnek, amely alapvető fontosságú mindazok számára, akik a referálást hivatásszerűen végzik. A könyv azonban jóval szélesebb olvasótáborra számíthat: hasznos, gondolatébresztő olvasmány mindazok számára, akik a referálás lényegét jelentő „információsűritést” munkájuk során nap mint nap alkalmazzák – ilyenek például a tudományos kutatók, (nyelv)tanárok, diákok. Nyelvészek számára különösen érdekesek lehetnek a téma kognitív és számítógépes nyelvészeti vonatkozásai, amelyek nagyon sok nyitott, megválaszolatlan kérdést tartalmaznak, így tág teret nyújtanak a további kutatómunka számára.

Boda István Károly–Porkoláb Judit